

Rozwój emocjonalno-społeczny dziecka w wieku przedszkolnym

Rozwój emocjonalno-społeczny dziecka jest wynikiem gromadzenia przez nie doświadczeń, czyli uczenia się. Możliwości uczenia się są wyznaczone przez specyficzne właściwości rozwojowe dziecka w wieku przedszkolnym. Osiągnięcie pełnej dojrzałości emocjonalnej jest procesem długotrwałym i uwarunkowane jest prawidłowym rozwojem emocjonalnym we wczesnych stadiach ontogenezy. Wiek przedszkolny jest okresem największego nasilenia emocji strachu. Strach u dzieci wywołują najczęściej bodźce działające nagle, niespodziewanie, a także bodźce niezwykle, nowe i obce. Początkowo strach u małych dzieci ma charakter ogólny i jest rodzajem paniki, albo napięciem emocjonalnym, a nie w rzeczywistości strachem przed danym przedmiotem. Później staje się on bardziej specyficzny i kojarzy się z konkretnymi przedmiotami, ludźmi, sytuacjami. W okresie przedszkolnym zmieniają się nie tylko bodźce wywołujące strach, ale w miarę jak dziecko staje się starsze zmienia się jego ostrość występowania. Coraz rzadziej pojawia się strach przed zwierzętami, obcymi ludźmi, hałasem i nieznanymi wydarzeniami. Wraz z wiekiem wzrasta natomiast strach przed ciemnością, samotnością oraz powstały pod wpływem bodźców fantastycznych i ponadnaturalnych. Ponadto bujna wyobraźnia podsuwa różne wyimaginowane sytuacje budzące lęk i zagrożenie. Strach ma pewną wartość dla dziecka wtedy, kiedy nie pozwala na zbyt intensywne zachowanie się i stanowi ostrzeżenie przed niebezpieczeństwem. Większość dzieci jednak boi się rzeczy, które nie są niebezpieczne i to hamuje działanie, które mogłoby być pożyteczne i przyjemne. Choć sam strach rozwija w dziecku skłonność do unikania przedmiotu, który go wywołał, ważne jest pokonywanie go w takim stopniu jak tylko to jest możliwe, co wymaga od dorosłych wsparcia oraz stosowania odpowiednich metod, które pomogą dziecku w przezwyciężeniu strachu.

Zachowania emocjonalne związane ze strachem przejawiają się jako zmartwienie, nieśmiałość, zakłopotanie i lęk. Zmartwienie jest to reakcja o podłożu wyobrazeniowym, która nie jest wywołana bodźcem bezpośrednim, raczej wyimaginowanym i nierealnym. Choć zmartwienia dzieci nie są logiczne i przesadzone w stosunku do tego, co może się zdarzyć, są one normalne w tym okresie. Nieśmiałość w pierwszej fazie wiąże się ze strachem przed obcymi osobami. Nieśmiałe dziecko lęka się, jaka będzie reakcja otoczenia na nie, jest zagubione i niespokojne. Zakłopotanie natomiast związane jest z niepewnością,

jak zostanie się ocenionym przez otoczenie. Przeżyte porażki i niepowodzenia wpływają na formowanie się negatywnej samooceny i wzmagają zakłopotanie. Lęk to stan napięcia psychicznego związany z zagrażającą lub przewidywaną przykrością; spowodowany jest przyczynami wyobrażonymi i bywa ukrywany. Lękliwe dzieci popisują się przed innymi, bywają hałaśliwe, okrutne i brutalne. Również gniew i złość w okresie dzieciństwa są częstymi reakcjami emocjonalnymi, wywołanymi m. in. sytuacjami frustrującymi, ograniczającymi swobodę ruchów, przymusem, zabraniem ulubionej zabawki, naganą, karą. Tupiąc, krzycząc, rzucając przedmiotami dziecko wyraża swoją złość i gniew, a w momencie opanowania mowy fizyczne przejawy gniewu zastępuje formami werbalnymi. Liczba napadów złego humoru wzrasta między drugim, a czwartym rokiem życia, po czym następuje spadek ich częstotliwości i intensywności, co spowodowane jest wzrostem uspołecznienia dziecka. Uczy się ono współżycia z rówieśnikami, respektowania nakazów starszych oraz opanowywania wybuchów gniewu i złości, co nie oznacza, że emocje te zostały całkowicie wyeliminowane z zachowań dziecka.

Bardzo powszechnym przeżyciem emocjonalnym, pojawiającym się u dzieci w wieku przedszkolnym jest zazdrość. Często jest reakcją na aktualną, przypuszczalną lub faktyczną utratę miłości. Przeważnie pojawia się ona w związku z urodzeniem się młodszego rodzeństwa. Dziecko czuje się zagrożone, mniej kochane przez rodziców, których uwaga nie koncentruje się już tylko na nim. Ponadto zazdrość powoduje także różnica wieku wśród rodzeństwa, faworyzowanie przez rodziców jednego dziecka, stawiane przez dorosłych wygórowane wymagania, a także przejawy sympatii jednego rodzica wobec drugiego. W miarę jak dziecko wychodzi poza krąg rodziny, zazdrość w stosunku do jej członków maleje; wyraża się ona wówczas w bezpośrednich reakcjach dziecka skierowanych na kolegów z grupy. Reakcje te są agresywne i przejawiają się w takich atakach, jak: kopanie, popychanie, bicie, drapanie. Dziecko często też używa subtelnych sposobów okazywania zazdrości, jak moczenie się, ssanie kciuka, destrukcyjne zachowanie, plotkowanie, przezywanie.

Analizując emocje towarzyszące dziecku w wieku przedszkolnym nie sposób nie wspomnieć o emocjach przyjemnych takich jakich radość, która ma charakter ogólny i nieodróżnicowany. Sytuacje wywołujące radość zmieniają się w poszczególnych okresach życia dziecka. W miarę jak dziecko rośnie, coraz więcej sytuacji, także tych coraz bardziej złożonych, wywołuje reakcję radości, którym towarzyszy uśmiech i śmiech, dlatego są one

łatwo dostrzegalne. Uczucia określone jako przyjemne, tj. radość, zadowolenie, miłość są bardzo istotnym czynnikiem normalnego rozwoju dziecka. Natomiast uczucia przykre: strach, złość, zazdrość, szczególnie kiedy są silne i częste, mogą hamować działalność dziecka, a nawet opóźniać jego rozwój.

Uczucia dziecka, charakteryzowane cechami przeciwstawnymi uczuciom dorosłym wskazują na różnice między nimi. Tymi cechami są przede wszystkim krótkotrwałość – w związku z niedojrzałością układu nerwowego przeżycia dziecka są krótkotrwałe; trwają kilka minut, nagle powstają i nagle się kończą. Emocje dziecięce mają również charakter przejściowy. Dziecko łatwo przechodzi z jednego nastroju emocjonalnego w drugi: od śmiechu do łez, od gniewu do radości, od zazdrości do czułości. Takie przechodzenie uczuć z jednej skrajności w drugą jest wynikiem niedojrzałości intelektualnej i braku doświadczenia dziecka, co powoduje, że nie rozumie ono w pełni sytuacji. Kolejną cechą dziecięcych emocji jest ich intensywność i ekspresyjność, czego wyrazem jest fakt, że nawet błaha sytuacja może wywołać tak silną reakcję uczuciową, jak sytuacja poważniejsza, a słabe bodźce mogą wywołać zarówno przykre, jak i przyjemne stany emocjonalne. Ponadto bogata jest mimika i pantomimika przeżyć emocjonalnych, co powoduje, że dzieci nie potrafią ukrywać swoich emocji, lecz uzewnętrzniają je w symptomach zachowania. Chociaż nie przejawiają ich bezpośrednio, można je dostrzec na podstawie napięcia, niepokoju, marzeń sennych, śmiechu, krzyku, żywych gestów, braku apetytu, dzieciennego zachowania, uporu, wybuchu hysterii. Warto podkreślić, że dostrzegamy u dzieci szeroką skalę ich reakcji uczuciowych. Oznacza to, że pod wpływem tych samych uczuć, np. strachu, dzieci reagują w sposób zróżnicowany: od ostrożności i obawy, do domagania się pomocy od innych, krzyku, a nawet ucieczki.

Podsumowując, wiek przedszkolny charakteryzuje się silną dynamiką procesów emocjonalnych. Przewaga procesów pobudzania nad procesami hamowania powoduje u dzieci brak równowagi uczuciowej, jej labilność. Reakcje uczuciowe są krótkotrwałe, gwałtowne, przejściowe, a siła i czas niewspółmierne do przyczyn, które je wywołały. Dopiero pod koniec okresu przedszkolnego dziecko zdobywa umiejętność powściągnięcia afektów, co świadczy o stopniowym osiąganiu dojrzałości emocjonalnej. Społeczne ograniczenia reakcji spontanicznych prowadzą do stanów uczuciowych trwających przez dłuższy czas i wyrażających się raczej powoli, niż w krótkich, urywanych wybuchach. Widoczna jest zmiana w nasileniu uczuć: te, które dawniej były słabe, stają się silne, np.

nieśmiałość dzieci wobec obcych osób ustępuje, kiedy przekonują się, że nie ma podstaw do obawy. Znacznie zmniejsza się częstotliwość występowania przejściowych napadów złego humoru, gdyż dziecko odkrywa, że wybuchy uczuć, będące wcześniej skuteczną metodą, teraz są niepożądane. Uczą się opanowywać swoje reakcje oraz ich zewnętrzne przejawy ruchowe i słowne. Obserwuje się wydatny rozwój uczuć wyższych: intelektualnych, społecznych, moralnych i estetycznych. Dziecko jest zdolne przeżywać te uczucia bardziej świadomie i głęboko.

Na rozwój uczuciowy dziecka ogromny wpływ mają kontakty społeczne, gdyż treść i bogactwo uczuć dziecka rozszerzają się pod wpływem współżycia społecznego, zdobywania wiedzy o świecie, obcowania ze sztuką, pięknem przyrody. Żadne dziecko jednak nie rodzi się istotą społeczną, stopniowo zdobywa ono dojrzałość do współżycia w społeczeństwie; uczy się dostosowywać do wzorów grup społecznych, obyczajów i tradycji, co jest procesem trudnym i wymaga pewnego poziomu umiejętności. Aby dziecko mogło uczyć się społecznego współżycia z innymi, musi mieć możliwości ku temu. Rodzice bardzo wcześnie powinni stwarzać okazje do odpowiednich kontaktów dziecka z innymi, co ułatwi mu przystosowanie się do grup społecznych. W ciągu wieku przedszkolnego zachodzi ogromna zmiana w świecie społecznym dziecka. Przechodząc z rodziny do przedszkola dziecko staje się jednym z wielu członków licznej grupy społecznej, w której wszyscy mają te same prawa i obowiązki. W przedszkolu zmienia się relacja dorosły - dziecko. W domu zazwyczaj to dziecko było punktem centralnym otoczonym przez wielu dorosłych, a ich zachowania w stosunku do dziecka miały charakter spontaniczny, ekspresywny. W przedszkolu natomiast punktem centralnym jest osoba dorosła - wychowawczyni otoczona przez wiele dzieci, której zachowania i działania o charakterze impresywnym cechuje celowość i profesjonalizm. Dlatego w tym okresie wąski świat dziecka, który dotąd ograniczał się tylko do rodziny, rozszerza się i wzbogaca o doświadczenia zdobyte w grupie rówieśników. Tam również po raz pierwszy dziecko spotyka się z wielością ról społecznych, jest bowiem kim innym w domu, a kim innym w przedszkolu. Dziecko coraz mniej czasu spędza z dorosłymi, a z każdym rokiem wzrasta jego zainteresowanie towarzyszami zabaw w tym samym wieku. Przed drugim rokiem życia dzieci bawią się indywidualnie, obok siebie, bez współdziałania. Kontakt z innymi polega jedynie na ich obserwowaniu i naśladowaniu.

Od trzeciego do czwartego roku życia wzrastają zabawy społeczne. Dzieci zaczynają

bawić się razem, rozmawiać ze sobą podczas zabawy oraz samodzielnie wybierać dzieci, z którymi chcą się bawić. Wzrasta również liczba uczestników zabawy, od dwóch w wieku trzech lat, do trzech, czterech w wieku sześciu lat. Zabawa z innymi dziećmi uczy je dostosowywać się do życia grupowego, dzielić się swą własnością, przestrzegać panujących reguł, a także przygotowuje do pełnienia ról społecznych. W latach wczesnego dzieciństwa dziecko w swym zachowaniu jest egocentryczne, co wpływa na przebieg jego kontaktów społecznych. Egocentryzm dziecięcy, który cechuje dziecko przedszkolne, podobnie, jak np. brak myślenia abstrakcyjnego, nie pozwala mu wyjść poza własny punkt widzenia. W początkowym okresie wieku przedszkolnego dziecko dąży do zaspokojenia własnych potrzeb, uzyskania zadowolenia, nawet kosztem innych. Później reaguje podobnie do reakcji osób dorosłych z jego otoczenia. Pod koniec tego okresu dziecko uwzględnia w swym postępowaniu potrzeby innych, a wpływ grupy rówieśniczej zaczyna odgrywać coraz większą rolę. Wówczas można mówić o wzroście poziomu uspołecznienia dziecka, u którego źródeł leży potrzeba akceptacji. Dziecko postępuje zgodnie z wymaganiami dorosłych czy oczekiwaniami rówieśników, by uniknąć dezaprobaty; jest to przejaw tzw. konformizmu dziecięcego. Charakterystyczną dla tego okresu jest również tendencja do naśladowstwa i identyfikacji, drogą których dziecko uczy się określonych zachowań i stosunku do nich oraz przyjmuje je niejako na własność. Warto wspomnieć, że w trakcie rozwoju społecznego każde dziecko przejawia formy zachowania, które można uznać za aspołeczne, są to: negatywizm, upór, agresywność, rywalizacja, zazdrość, zachowanie władcze. Formy te jednak mają ogromne znaczenie w procesie uspołeczniania i odgrywają określone role w przekształcaniu dziecka, które w okresie przedszkolnym od drugiego do szóstego roku życia rozwija się z jednostki egocentrycznej i aspołecznej w jednostkę wyraźnie uspołecznioną.

Jak widać na okres przedszkolny przypada znaczny rozwój emocjonalno- społeczny dziecka. Dlatego jednym z zadań stojących przed nauczycielem przedszkola jest troska o prawidłowy jego przebieg, co wymaga sprecyzowania celów, doboru odpowiednich metod oraz uwzględniania specyficznych właściwości rozwojowych dziecka. Całokształt działań pedagogicznych ukierunkowanych na wspomaganie rozwoju emocjonalno-społecznego dziecka zgodnie z Podstawą Programową Wychowania Przedszkolnego powinien obejmować między innymi:

- Budzenie zaciekawienia otaczającym światem poprzez prowokowanie pytań

i dostarczanie radości odkrywania.

- Organizowanie działań umożliwiających poznawanie wielowymiarowości człowieka.
- Tworzenie sytuacji pozwalających na poznanie możliwości własnych dziecka i innych ludzi.
- Wspieranie samodzielnych działań dziecka.
- Umożliwianie dziecku dokonywania wyborów i przeżywania pozytywnych efektów własnych działań.
- Uczenie nawiązywania bliskiego, serdecznego kontaktu z innymi osobami.
- Pomoc w budowaniu pozytywnego obrazu własnego "Ja" i zaspokajaniu poczucia bezpieczeństwa.
- Identyfikowanie i nazywanie różnych stanów emocjonalnych.
- Uczenie sposobów radzenia sobie z własnymi emocjami, właściwego reagowania na przejawy emocji innych oraz kontrolowania zachowań.
- Wdrażanie do zachowań akceptowanych społecznie, wprowadzanie w kulturę bycia.
- Tworzenie okazji do wspólnego podejmowania i realizowania różnych zadań, rozwiązywania problemów.
- Dostarczanie przykładów i doświadczanie rozwiązywania sytuacji konfliktowych na zasadzie kompromisu i akceptacji potrzeb innych osób.
- Wykorzystywanie codziennych sytuacji do podejmowania prób samooceny i oceny zachowań innych.
- Stwarzanie okazji do dokonywania przez dziecko wyborów i zdawania sobie sprawy z ich konsekwencji.
- Umożliwianie doświadczeń w mówieniu, słuchaniu i byciu słuchanym
- Tworzenie okazji do wymiany informacji, uczenie dyskusowania i dochodzenia do kompromisu.